

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Р. П. Мудрак, доктор економічних наук

І. О. Нижник, аспірант

Уманський національний університет садівництва

У статті обґрунтовується наявність зв'язку між розвитком сільських територій та продовольчою безпекою держави. Відмічається, що домінуючою сферою використання ресурсного потенціалу сільських територій є сільськогосподарське виробництво. Стверджується, що малі та середні організаційні форми сільськогосподарських товаровиробників є головними постачальниками продовольчих ресурсів на внутрішній ринок. Пропонуються заходи із підтримки економіки особистих селянських господарств.

***Ключові слова:** продовольча безпека, сільські території, ресурсний потенціал, пропозиція продовольства, внутрішній ринок, особисті селянські господарства*

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни в аграрному секторі економіки справляють небувалий вплив на функціонування та розвиток сільських територій. Передусім – це зміна зайнятості сільських жителів, реструктуризація сільськогосподарського виробництва за категоріями виробників та організаційно-правовими формами аграрних підприємств, зміна галузевої структури виробництва та багато іншого. Значна частина перетворень є не до кінця зрозумілою, що ускладнює прогноз розвитку не лише сільськогосподарського виробництва, але й продовольчого підкомплексу та національного продовольчого ринку в цілому. Нечіткі перспективи майбутнього продовольчого ринку ускладнюють гарантування державою продовольчої безпеки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сільських територіях України зосереджена основна частина ресурсного потенціалу її аграрного сектору економіки – землі сільськогосподарського призначення, трудові ресурси, сільськогосподарські товаровиробники, об'єкти соціальної та виробничої інфраструктури тощо. Тому шляхи оптимального розвитку сільських територій, способи повного та найбільш ефективного використання їх ресурсного потенціалу були і залишаються одним із найбільш актуальних напрямів наукових досліджень. Зокрема, даній тематиці присвячені праці

Павлова О. І. [1, 2], Кропивка М. Ф. [3], Шпикуляка О. Г. [4], Дієсперова В. С. [5, 6], Рябоконя В. П. [7, 8], Маліка М. Й. [9, 10] та багатьох інших. Однак аграрна реформа не завершена. Розпочалася реформа децентралізації, яка кардинально змінює соціально-економічний ландшафт сільських територій, детермінує принципово нові можливості місцевих сільських громад, дає додатковий імпульс розвитку сільського підприємництва. Це суттєво ускладнює прогноз розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій. І потребує нових досліджень із даної тематики.

Методика досліджень. Методологічною та теоретичною основами дослідження є економічна теорія, наукові розробки вітчизняних та закордонних вчених із аграрної тематики тощо. У процесі дослідження використовувалися такі методи: абстрактно-логічний, емпіричний, рядів динаміки, середніх величин та ін.

Результати досліджень. Національна продовольча безпека – це такий стан економіки, при якому, незалежно від кон'юнктури світових ринків, держава гарантує населенню стабільний фізичний та економічний доступ до якісного і безпечного продовольства в кількості, що відповідає науково-обґрунтованим параметрам для здорової та активної життєдіяльності, є культурно прийнятним, його здобуття не принижує людської гідності, потреба у ньому задовольняється за рахунок внутрішнього виробництва. Фізичний доступ означає, що продовольство завжди є в достатній кількості, де б не виникла в ньому потреба. Економічний доступ означає, що громадяни країни мають можливість купувати достатню кількість продовольства, не відмовляючи собі у споживанні достатньої кількості непродовольчих товарів і послуг споживчого кошику. Відсутність адекватного фізичного та економічного доступу до продовольства слід розцінювати як порушення продовольчих інтересів українських домогосподарств.

Яким чином розвиток сільських територій пов'язаний із забезпеченням продовольчої безпеки країни? Відповідь на це питання слід шукати у формі та змістові ресурсного потенціалу сільських територій, особливостях його використання, відтворення та розвитку. Наприклад, Павлов О. І. зауважує, що розвиток сільських територій безпосередньо пов'язаний з їх функціями, які значною мірою визначаються ресурсним потенціалом цих територій [11].

Ресурсний потенціал сільських територій є складною поліфункціональною системою до якої входять:

- природно-ресурсний потенціал: земельні, водні й повітряні ресурси, флора та фауна;
- трудові ресурси;
- сільське підприємництво: сільськогосподарське і несільськогосподарське;
- туристично-рекреаційні ресурси.

Поліфункціональність ресурсного потенціалу сільських територій означає можливість його використання у сільськогосподарському і несільськогосподарському виробництві. З цього приводу Діесперов відмічає, що найчастіше визначення сільських територій пов'язують із сільськогосподарською діяльністю місцевого населення, і такий підхід він вважає правомірним. Але зауважує, що не можна ідентифікувати сільські території виключно з сільським господарством [12]. Ми погоджуємося із вченим-аграрником. Однак, дозволимо собі зауважити, що на даний момент і в найближчій перспективі домінуючою сферою використання ресурсного потенціалу сільських територій є сільськогосподарське виробництво.

Таким чином зв'язок між розвитком сільських територій та продовольчою безпекою країни стає очевидним – достатні обсяги виробництва продовольчої сільськогосподарської сировини є фундаментальною основою фізичної доступності продовольства та умовою захисту продовольчих інтересів вітчизняних домогосподарств. Разом з тим, слід відмітити, що озвучений зв'язок є не прямим, а опосередкованим – він значною мірою залежить від категорії сільськогосподарських товаровиробників. Аграрний сектор вітчизняної економіки є експортоорієнтованим. Великі сільськогосподарські підприємства, в першу чергу агрохолдинги, пов'язують господарську стратегію із розширенням своєї частки за рахунок закордонних ринків. Це продиктовано тим, що:

1) ціни на світовому ринку – на порядок вищі, ніж внутрішні [13];

2) додатковий стимул експорту сільськогосподарської продукції - повернення податку на додану вартість;

3) українські аграрні компанії, які виходять на закордонні ринки і закріплюються там, підвищують рівень своєї інвестиційної привабливості і можуть розраховувати на залучення іноземного капіталу через розміщення цінних паперів на європейських біржах, наприклад Варшавській.

Однак зростання експорту вітчизняної агропродукції є суперечливим досягненням. З однієї сторони збільшується надходження валютної виручки, що в умовах хронічного дефіциту торгівельного балансу, є фактором стабілізації валютного ринку. Проте з іншої – із внутрішнього ринку вилучаються продовольчі ресурси, що не сприяє стабілізації споживчих цін на продовольчі товари та знижує рівень економічної доступності продовольства. Це конфлікт економічних інтересів – комерційні інтереси експортоорієнтованих агрокомпаній вступають у суперечність з продовольчими інтересами українських домогосподарств. Набір способів вирішення такого конфлікту – обмежений:

1) квотування обсягів продовольчого експорту;

2) підвищення доходів українських домогосподарств до рівня, який дозволить їм успішно конкурувати за продовольчі ресурси із закордонними

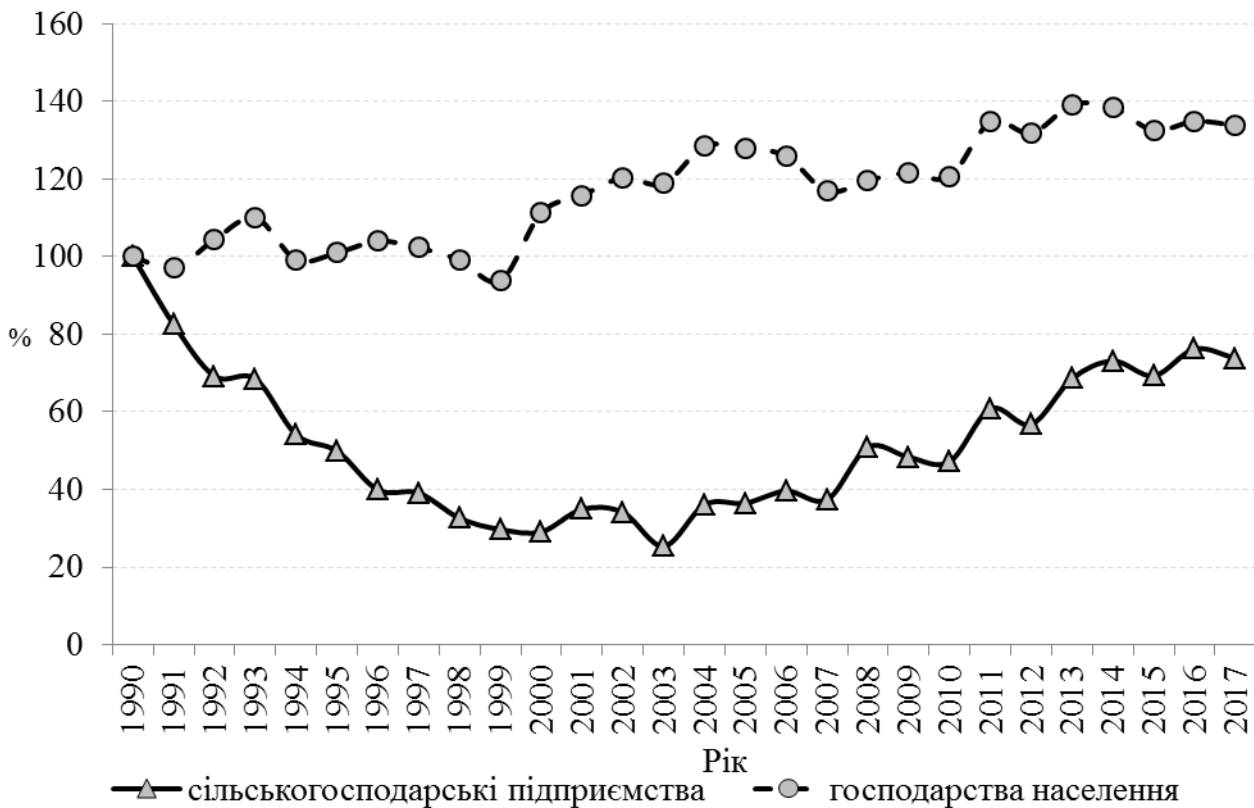
споживачами;

3) підтримка розвитку сільськогосподарських товаровиробників зорієнтованих на внутрішній ринок.

В силу тематичної спрямованості дослідження, зупинимося на другому способі.

Малі та середні сільськогосподарські товаровиробники зорієнтовані на внутрішній ринок. Особливо це стосується особистих селянських господарств. Головною причиною їх орієнтації на внутрішній ринок є невеликі обсяги виробництва товарної продукції, що робить не вигідним її переміщення на великі відстані через надмірні трансакційні витрати. Навіть об'єднанням у збутовий кооператив, особистим селянським господарствам, які локалізовані на даній території (село), буде дуже проблематично сформуванати експортну партію продукції – середній розмір площі землі сільських домогосподарств у 2017р. становив 1,23 га, причому 51,6% із них володіють ділянкою землі 0,5 га і менше [14].

В 2017р. 39,5% валового випуску сільського господарства припадало на селянські домашні господарства. На відміну від сільськогосподарських підприємств, у господарствах населення обсяги виробництва сільськогосподарської продукції більш, ніж на третину перевищили обсяги виробництва у еталонному 1990 році (рис. 1).

Рис. 1. Індеси сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення, 1990р. = 100%*

Примітка: *побудовано авторами за даними [15]

Наразі господарства населення мають вирішальне значення при формуванні пропозиції продовольчих товарів тваринного походження на внутрішньому ринку (табл. 1).

Табл. 1. Частка господарств населення у структурі продукції сільського господарства України, %*

Вид	Рік						
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Продукція рослинництва	50,7	51,4	46,4	40,6	40,9	38,7	43,6
Продукція тваринництва	79	73,8	61,2	54,5	54,5	54,4	54,2

Примітка: *побудовано авторами за даними [15]

Представлені статистичні дані свідчать про те, що введення в дію нормативно-правових актів, покликаних забезпечити безпечність сільськогосподарської тваринницької продукції шляхом заборони продажу молочних продуктів, вироблених в селянських господарствах та м'яса тварин подвірного забою, спричинить колапс внутрішнього ринку відповідної продукції. Разом з тим і відкладання імплементації заборонних норм пов'язане із ризиками:

1) іміджевими – при вступі в СОТ Україна зобов'язалася привести внутрішнє законодавство у відповідність до міжнародних норм, в тому числі у сфері забезпечення безпеки і якості сільськогосподарської сировини та продовольчої продукції. Однак пройшло більше 8 років, а ситуація залишилася без змін;

2) на українському продовольчому ринку значна частина продукції не відповідає європейським нормам безпечності та якості. Про це свідчить зростання кількості харчових отруєнь громадян країни, спричинених вживанням неякісних або небезпечних продуктів харчування. Наприклад, за деякими оцінками об'єм фальсифікованої молочної продукції в Україні сягає 30% [16]. Українські споживачі повинні бути захищені від свавілля недобросовісних виробників.

Для вирішення озвученої проблеми необхідно застосувати комплекс заходів у відповідній послідовності:

- забезпечення селянських господарств малогабаритною доїльною технікою та холодильним обладнанням;
- стимулювання та усебічна підтримка державою розвитку

кооперативних об'єднань малих аграрних господарських форм, в тому числі за рахунок будівництва та підтримки експлуатації сертифікованих забійних цехів;

- ведення в дію заборонних норм законів, які покликані забезпечити безпечність та якість продовольчої продукції.

Висновки:

1) на даний момент і в найближчій перспективі домінуючою сферою використання ресурсного потенціалу сільських територій України залишатиметься сільськогосподарське виробництво. Зв'язок між розвитком сільських територій та продовольчою безпекою країни полягає в тому, що достатні обсяги виробництва продовольчої сільськогосподарської сировини є фундаментальною основою фізичної доступності продовольства та умовою захисту продовольчих інтересів вітчизняних домогосподарств;

2) зв'язок між розвитком сільських територій та продовольчою безпекою країни залежить від категорії сільськогосподарських товаровиробників - великі сільськогосподарські підприємства пов'язують господарську стратегію із розширенням своєї частки за рахунок закордонних ринків, а малі та середні сільськогосподарські товаровиробники зорієнтовані на внутрішній ринок. Особливо це стосується особистих селянських господарств;

3) в 2017р. 39,5% валового випуску сільського господарства припадало на селянські домашні господарства. Наразі господарства населення мають вирішальне значення при формуванні пропозиції продовольчих товарів тваринного походження на внутрішньому ринку;

4) введення в дію нормативно-правових актів, покликаних забезпечити безпечність сільськогосподарської тваринницької продукції шляхом заборони продажу молочних продуктів, вироблених в селянських господарствах та м'яса тварин подвірного забою, спричинить колапс внутрішнього ринку відповідної продукції;

5) на українському продовольчому ринку значна частина продукції не відповідає європейським нормам безпечності та якості. Українські споживачі повинні бути захищені від свавілля недобросовісних виробників;

6) для збереження економіки особистих селянських господарств та захисту прав споживачів на безпечне і якісне продовольство необхідно забезпечити селянські господарства малогабаритною доїльною технікою та холодильним обладнанням, стимулювати розвиток кооперативних об'єднань малих аграрних форм господарювання, ввести в дію заборонні норми законів, які покликані забезпечити безпечність та якість продовольчої продукції.

Література

1. Павлов О. І. Сільський розвиток як результуюча функціонування сільських територій та аграрної сфери. *Економіка АПК*. 2013. №1. С. 77–82.
2. Павлов О. І. Сутність теоретичних засад руралістики: понятійно-категоріальний апарат. *Економіка АПК*. 2016. №5. С. 30–37.
3. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. *Економіка АПК*. 2014. №7. С. 109–121.
4. Шпикуляк О. Г., Мазур Г. Ф. Інституційні засади формування соціального капіталу в механізмі розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. №8. С. 63–68.
5. Дієсперов В. С. Використання земельних ресурсів сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. №11. С. 48–56.
6. Дієсперов В. С. Сільські громади та адміністративно-територіальна реформа. *Економіка АПК*. 2015. №1. С. 56–63.
7. Рябоконт В. П. Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села. *Економіка АПК*. 2015. №9. С. 68–74.
8. Рябоконт В. П., Рарок Л. А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. №4. С. 56–65.
9. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. №6. С. 97–103.
10. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. №7. С. 5–14.
11. Павлов О. І. Формування системи управління розвитком сільських територій. *Економіка АПК*. 2009. №12. С. 109–115.
12. Дієсперов В. С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності. *Економіка АПК*. 2014. №5. С. 56–64.
13. Мудрак Р. П., Мазур Ю. П. Маркетингові канали розподілу продукції сільськогосподарських підприємств: стан, тенденції, перспективи. *Інноваційна економіка*. 2016. №3-4(62). С. 43–49.
14. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017р.». Київ: Державна служба статистики України, 2017. 80 с.
15. Статистичний збірник «Сільське господарство України в 2017р.». Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
16. Об'єм фальсифікованої молочної продукції в Україні сягає 30%.

References

1. Pavlov, O. I. (2013). Rural development as the result of proper functioning of agrarian sphere of rural territories. *Ekonomika APK*, 1, 77-82 (in Ukrainian).
2. Pavlov, O. I. (2016). The theoretical framework of ruralistics: notions and categories. *Ekonomika APK*, 5, 30-37 (in Ukrainian).
3. Kropyvko, M. F. (2014). Organization and planning of agroindustrial production and rural area complex development under the conditions of power decentralization. *Ekonomika APK*, 7, 109-121 (in Ukrainian).
4. Shpykuliak, O. H., Mazur, G. F. (2014). Institutional framework of formation of social capital within the mechanism of the development of rural territories. *Ekonomika APK*, 8, 63-68 (in Ukrainian).
5. Diiesperov, V. S. (2014). The use of land resources of rural areas. *Ekonomika APK*, 11, 48-56 (in Ukrainian).
6. Diiesperov, V. S. (2015). Rural communities facing administrative and territorial reforms. *Ekonomika APK*, 1, 56-63 (in Ukrainian).
7. Riabokon, V. P. (2015). Problems of formation of social and economic environment for the Ukrainian village development. *Ekonomika APK*, 9, 68-74 (in Ukrainian).
8. Riabokon, V. P., Rarok, L. A. (2016). Problems of development of social infrastructure of rural territories. *Ekonomika APK*, 4, 56-64 (in Ukrainian).
9. Malik, M.Y. (2016). Entrepreneurship and developemnt of rural territories. *Ekonomika APK*, 6, 97-103 (in Ukrainian).
10. Malik, M. Y., Zaburanna, L. V. (2017). Rural development in terms of decentralization the authority. *Ekonomika APK*, 7, 5-14 (in Ukrainian).
11. Pavlov, O. I. (2009). The formation of management system for rural development. *Ekonomika APK*, 12, 109-115 (in Ukrainian).
12. Diiesperov, V. S. (2014). Rural territories as economic entities. *Ekonomika APK*, 5, 56-64 (in Ukrainian).
13. Mudrak, R. P., Mazur, Yu. P. (2016). Marketing channels of products distribution of agricultural companies: condition, trends, perspectives. *Innovative economy*, 3-4, 43-49 (in Ukrainian).
14. Main agricultural characteristics of households in rural area (2017). *Statistical bulletin*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 80p. (in Ukrainian).

15. Agriculture of Ukraine (2017). *Statistical Yearbook*. Kyiv: State Statistics Service of Ukraine, 245p. (in Ukrainian).

16. The amount of counterfeit dairy products in Ukraine reaches 30% (2018). *AgroPolit.com*. Retrieved from: <https://agropolit.com/news/10178-obyem-falsifikovanoyi-molochnoyi-produktsiyi-v-ukrayini-syagaye-30>

Аннотация

Мудрак Р. П., Ныжнык И. О.

Развитие сельских территорий и продовольственная безопасность государства

Трансформационные изменения в аграрном секторе экономики оказывают небывалое влияние на функционирование и развитие сельских территорий. Значительная часть преобразований - не до конца понятна. Это затрудняет прогноз развития не только сельскохозяйственного производства, но и продовольственного подкомплекса и национального продовольственного рынка в целом. На сельских территориях Украины сосредоточена основная часть ресурсного потенциала ее аграрного сектора экономики. Поэтому пути оптимального развития сельских территорий, способы полного и наиболее эффективного использования их ресурсного потенциала были и остаются одним из самых актуальных направлений научных исследований.

Цель исследования - установление наличия связей между развитием сельских территорий и продовольственной безопасностью государства.

Методологическая и теоретическая основа исследования - экономическая теория, научные разработки отечественных и зарубежных ученых из аграрной тематики. В процессе исследования использовались следующие методы: абстрактно-логический, эмпирический, рядов динамики, средних величин и др.

Доминирующей сферой использования ресурсного потенциала сельских территорий Украины является сельскохозяйственное производство. Связь между развитием сельских территорий и продовольственной безопасностью страны заключается в том, что достаточные объемы производства продовольственного сельскохозяйственного сырья - фундаментальное основание физической доступности продовольствия и условие защиты продовольственных интересов отечественного домохозяйства. Связь между развитием сельских территорий и продовольственной безопасностью страны зависит от категории сельскохозяйственных товаропроизводителей - крупные сельскохозяйственные предприятия связывают хозяйственную стратегию с расширением своей доли за счет зарубежных рынков, а малые и средние сельскохозяйственные товаропроизводители ориентированы на внутренний рынок. Особенно это касается личных крестьянских хозяйств.

Для сохранения экономики личных крестьянских хозяйств и защиты прав потребителей на безопасное и качественное продовольствие необходимо обеспечить крестьянские хозяйства малогабаритной доильной техникой и холодильным оборудованием, стимулировать развитие кооперативных объединений малых аграрных

форм хозяйствования, ввести в действие запретительные нормы законов, призванные обеспечить безопасность и качество продовольственной продукции.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, сельские территории, ресурсный потенциал, предложение продовольствия, внутренний рынок, личные крестьянские хозяйства*

Annotation

Mudrak R. P., Nyzhnyk I. O.

Development of rural areas and country's food security

Transformational changes in the agrarian sector of economy exert an unprecedented influence on the functioning and development of rural areas. A considerable part of transformations is not fully understood, which makes it difficult to forecast the development of not only agricultural production, but also of food sub-complex as well as a national food market as a whole.

The main part of resource potential of Ukrainian agrarian sector is concentrated in the rural areas. Therefore, the ways of the optimal development of rural areas, the ways of the most complete and effective use of its resource potential have been the most relevant directions of scientific research. The aim of the research is to establish the link between the development of rural areas and food security of the state. Methodological and theoretical background of the research is economic theory, studies of Ukrainian and foreign scholars on the agrarian subject matters, etc. The following methods were used in the research: abstract-logical method, empirical method, time series analysis and mean-value method.

Agricultural production is a dominant sphere of using resource potential of rural areas of Ukraine. The link between the development of rural areas and country's food security lies in the fact that, sufficient volumes of production of agricultural food raw materials is a fundamental principle of physical availability of food and the condition of the protection of food interests of domestic households. The link between rural areas and food security of the country depends on the category of agrarian producers. Large agricultural enterprises link their business strategy with the expanding their share due to the foreign markets, while medium and small agricultural producers are oriented to domestic market. It especially refers to private households.

To preserve the economy of private agricultural households and to protect the consumer rights for secure and high-quality food it is necessary to provide agrarian households with small-size milking machines and refrigerating equipment, to encourage the development of cooperative associations of small agrarian business entities, to bring into force prohibitive rules, that are meant to provide security and quality of food.

Key words: *food security, rural areas, resource potential, food supply, domestic market, private households*